

EGY PÁZMÁNY-EXEMPLUM FILOLÓGIAI HÁTTERE ÉS INTERTEXTUÁLIS KAPCSOLATAI

KECSKEMÉTI GÁBOR
SZEKLER ENIKŐ

Pázmány *A buja fajtalanságnak veszedelmességéről* szóló prédikációjában „a régiek”-re hivatkozva olvasható az a történet, amelyben egy szüzlány akként kerüli el a megbecstelenítést, hogy a vele erőszakoskodó katonának sebezhetetlenné tevő kenőcsöt ígér, amelynek kipróbálására saját nyakát ajánlja fel, és így inkább a halált választja, semmint a gyalázatot. A cselekményt egy „pogány császár” a kereszténységtől a leányt eltántorítani kívánó parancsa indítja el. Pázmány margójegyzete forrásként a következőket adja meg: „Niceph. lib. 7. cap. 13., Cedrenus, alii.”¹ Káldi Györgynél, a *Böjt harmadik vasárnapjára* írott harmadik prédikációjában, csak az első forráshelyre hivatkozva szintén van egy – bizonyos cselekményelemekben eltérő – változat.²

A mindkét katolikus szónok által megnevezett Niképhorosz nem lehet a konstantinápolyi pátriárka (758–829), mert az ő történelmi műve, az egyébként is csak a 602–769 közötti évekről szóló *Hisztoria szüntomosz (Breviarium historicum)* nincs könyvekre tagolva. De Niképhorosz Grégorasz (1295 k.–1360 k.) bizánci író *Hisztoria Rómaikéjáról (Historia Byzantina)* sem lehet szó: a hivatkozást ellenőrizve megállapítható, hogy ott, a II. Andronikosz császárságának végét ismertető fejezetben³ a történetnek nyoma sincs, sőt azt az egész

¹ PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, a budapesti kir. m. Tudományegyetem megbízásából egybegyűjti és kiadja ugyanazon egyetem Hittudományi Kara, magyar sorozat, I–VII, Bp., 1894–1905, VI, 453; vö. PÁZMÁNY Péter, *Válogatott prédikációk*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., PPKE, 2010 (Pázmány Péter Válogatott Művei, 1), 153 (a forráshivatkozást a központozással értelmeztük).

² „Azt írja Nicéphorus; hogy Diocletianus idejében, a Pogányok egy szép Szüzet fogtak meg Euphrasiat, az igaz Hitről el akarván hajtani. De látván, hogy inkább akarna meg-halni, hogy sem el-hajlani, a' bordélyba küldötték: ki az Istent azon kérte, hogy útat mutatna néki, mellyel az Ördögöt meg-chalhatná, és a' Szüzességhez a' Mátyromságot-is meg-nyerhetné. Midön azért egy ifiú a' bünre kisztetné, azt mondotta néki; hogy, ha Szüzességében meg-óltalmazza, olly mesterségre taníttya, hogy semmi fegyver meg nem fogja; és hogy el-hidgye, elsöben is ő rajta próbállya-meg. Engede az ifiú a' Szüznek: ki, viaszszat és olajt egyelítvén öszve, a' nyakát meg-kené, és azt mondá az ifiúnak, hogy valamint lehetne úgy vágná a' nyakát, és meg-látná az orvosságnak erejét. Hün az ifiú a' Szüznek, és egy chapásban el-ütvén a' fejét, Mátyrrá tévé. És így az Ördög, a' maga határán gyözzetett-meg; ki a' Szüzet azért vettette volt a' bordélyba, hogy mind a' Szüzességnek 's mind a' Mátyromságnak koronájától meg-fosztaná. Így kell a' tromfot tromfal ütni; és a' chalárdot meg-chalni.” RMNy 1509, 427; a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének példányát használtuk.

³ MPG CXLVIII, 453–456.

munkából sem sikerült előkeríteni. Így csakis Niképhorosz Kallisztosz Xanthopolosz 13–14. századi bizánci egyháztörténész *Historia ecclesiasticája* marad, amelynek megjelölt helyén csakugyan megtalálható az exemplum.⁴

Pázmány másik megnevezett forrása Geórgiosz Kedrénosz (11–12. sz.) bizánci krónikakompilátor *Szünopszisz historiónja (Compendium historiarum a mundo condito usque ad annum 1067)*. A szűz története a Diocletianus uralkodása idején történtek között olvasható nála.⁵ A „pogány császár” tehát (amint Káldinál olvasható is) Diocletianusszal azonos, a cselekmény helyszíne pedig alkalmasint Nikomédeia, mert egy itt nem idézett jelenetben – mind Niképhorosz, mind Kedrénosz szerint – a leány a bebörtönzött helyi püspöktől, a később vértanúként szintén lefejezett Anthimosztól kér és kap lelki támaszt.

Az „alii” nem csak egy további szerző, hanem egy olyan gyűjtemény is lehet, mint Laurentius Beyerlincké, amelyben a Káldiéval és a Pázmányéval megegyező Niképhorosz-hivatkozással és a Lange-féle latin fordítás pontos idézésével van meg az exemplum.⁶

A diocletianusi keresztényüldözés mártírexemplumát a kora újkori humanisták a 14. századi eseménytörténetbe is transzponálták. Salomon Neugebauer lengyel történeti munkájában olvasható, hogy amikor Łokietek Ulászló lengyel

⁴ Migne görög patrológiai sorozata a görög szöveg mellett Johann Lange (1503–1567) sziléziai humanista (ADB XVII, 638–639; kapcsolatrendszeréről újabban: LAKATOS Bálint, *Pannoniae luctus – egy humanista antológia és a törökellenes Habsburg–lengyel összefogás kísérlete, 1544*, ItK, 2008, 259–286, 274–275) latin fordítását közli egy 1630. évi párizsi kétnyelvű kiadás alapján. Innét idézzük a szöveg-helyet (MPG CXLV, 1231): „Atque ubi iam in eodem est conclavi cum improbo iuvene clausa, techna quadam illum circumvenit. Veneficam se esse profitetur, mercedemque ingentem conservatae pudicitiae pollicetur, quae eum a morte conservet: pharmacum scilicet, quo ille perunctus, in bellorum certaminibus et praeliis nullo prorsus telo aut ferro violari aut confici posset. Quod si de tali remedio, inquit, periculum facere vis, illico id tibi manifesto exhibebo. Ille id statim parari permittit. Tum illa vere sapiens, ceram oleo liquefactam, manibusque subactam collo suo circumcirca inungens illinit: quod ubi perfecit, petere eum iugulum suum ense quibus posset viribus adacto, remediique eius vim et efficaciam experiri iubet. Atque ille quam potuit validissime ensem in eam demisit, ac beatum illius caput ictu uno resecurit.”

⁵ A Tübingenben képzett és az augsburgi Hieronymus Wolffal meg a bázeli Johannes Oporinusszal is kapcsolatban álló Guilielmus Xylander (1532–1576) heidelbergi professzor (ADB XLIV, 582–593) 1566-ban befejezett latin fordításában (MPG CXXI, 507–508): „Eodem tempore sacra quaedam mulier atque admiratione digna, pulchritudine formae insigni, et quae virginitatem servasset, comprehensa ac multis tyrannorum ut daemonibus sacrificaret tormentis frustra tentata, militi cuidam ad concubitum dedita est, ea conditione ut si eum non admitteret, capite plecteretur. [...] Inclusa in domo cum milite rogavit eum ut sibi parceret, dignam recepturus mercedem. Se enim esse medicam, ipsique medicamentum praebituram quod mortis foret amuletum: nam eo inunctum in bellis fore invulnerabilem. Utque eius rei periculum facere posset, rogavit ut sibi eius medicamenti conficiendi potestatem faceret. Id cum miles admodum laetus permisisset, illa ceram oleo permiscuit atque subegit, colloque suo ea re inuncto militem omni robore ferire iussit, vim medicamenti experturum. Ita miles valido gladii ictu illato venerandum caput statim amputavit; atque illa victa adversariorum malitia, martyrii coronam castitatis corona auxit.”

⁶ Laurentius BEYERLINCK, *Magnum theatrum vitae humanae*, Köln, 1631, M 638.

király (1306–1333) litván és orosz segédhadakkal Brandenburgba vezetett hadjáratot, a kegyetlen csapatok „magnam hostium caedem fecerunt, matronas ac virgines contumeliose constuprarunt, delubra atque templa passim profanarunt, diripuerunt, et incenderunt. Memoratur autem ea in expeditione praeclarum Monachae cuiusdam facinus, quae capta a Lithuano quopiam, cum ad stuprum traheretur, rogauit eum, ne sibi vim faceret: mercedis autem loco promisit, se eum edocturam esse, qui corpus eius vulnerari nullo vnquam ferro posset. Quod cum discere ille percuperet, iugulum ei puella praebuit, vt in se eius rei periculum faceret. Credulus ille stricto gladio caput eius amputauit. Sic illa barbari libidinem elusit, stuprumque honesta morte euasit.”⁷ A szövegből jól kivehető, hogy a brandenburgi apáca története egyértelműen a Xyländer-féle Kedrénosz-fordítás alapján jött létre. És ennek a változatnak is lehettek magyarországi olvasói a 17. század elején. Paulus Tartzianus beszercebányai lutheránus lelkész Lőcsén, 1622-ben megjelent prédikációjában⁸ utal a brandenburgi zárdaszűzre, aki Vladislaus Locticus kegyetlen zsoldosától megóvta érnyeit.⁹ Tartzianus valószínűleg nem ismerte az ókeresztény szűzsét, ezért gyanútlanul hivatkozhatott a megújított adaptációra. Figyelemre méltó, hogy a Brandenburgba lokalizált történetet viszont „ismert”-nek nevezte, ezért részletesen nem is idézte fel. Esetleg ő maga hivatkozott volna rá már egy korábbi alkalommal, ezért számított a gyülekezet ismereteire? Vagy arról van szó, hogy az élőszóban részletesen elmondott történetet a prédikáció nyomtatott változata számára hagyta kidolgozatlanul, esetleg a szóbeli előadáshoz használt vázlatában olvasható állapotban?

Akárminth áll a dolog, világos, hogy lényegében minden Pázmány-exemplum esetében hasonló forrásfeltáró aprómunkára van szükség, a bizonyosságok és a lehetőségek részletes mérlegelésével. Ezért lesz korszakos teljesítmény a prédikációk majdani kritikai kiadása,¹⁰ főként a jegyzetapparátust tartalmazó kötetek megjelentetése. És ezért nehéz a munka elkészültének időpontját ma még megbecsülni is.

⁷ Salomon NEUGEBAUER, *Historia rerum Polonicarum, concinnata et ad Sigismundum tertium Poloniae Sueciaeque regem usque deducta libris decem*, Hanau, 1618, 189.

⁸ RMNy 1280. A prédikációt részletesen elemzi: KECSKEMÉTI Gábor, SZEKLER Enikő, *A magyarországi német nyelvű halotti beszédek kutatásának helyzete és egy korai szöveg tanulságai*, ItK, 2008, 71–91.

⁹ „Wie eine züchtige Kloster Jungfraw in der Marck Brandenburg wider die grausammen knechte Vladislai Loctici ihre zucht ehr und keuschheit gerettet/ ist bekandt.” (B3v.) Első kísérlet a részletes analízisre: SZEKLER Enikő, *Egy 17. század eleji lutheránus prédikációs exemplum tárgy történeti háttere = Miskolci Egyetem Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2008. november 13.: Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa*, szerk. SZÓKE Kornélia, Miskolc, Miskolci Egyetem Tudományszervezési és Nemzetközi Osztály, 2009, 27–28.

¹⁰ HARGITTAY Emil, *A Pázmány kritikai kiadás = HARGITTAY Emil, Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas Könyvkiadó, 2009 (Historia Litteraria, 25), 11–18.

